

RAZMIŠLJANJA O STARIM SLAVENSKIM AZBUKAMA

Giuseppe FERMEGLIA, Milano

- 1) *Prěžde ubo slověne ne iměhō knigō nō čr̃tami i rězami č̃tĕhō i gataahō pogani sōšte.*
(O pismeneh̃ čr̃nōrizca Hrabra);
- 2) *i obrĕt' že tu euaggelie i psaltir̃, ros̃sky pismeñ (ruš'kym pismenem̃ – Codex Vladislavi Grammatici 1469) pisano, i človĕka obrĕtĕ glagoljušta toju besĕduju [...]* itd. (Ž K VIII, 15);
- 3) *abije složi pismena i načetĕ besĕdu pisati euaggel'sku: ispr̃va bĕ slovo i slovo bĕ u boga i bogō bĕ slovo i pročĕje* (Ž K XIV, 13).

Ova su tri navedena citata predmet našega izlaganja koja, čini se, umjesto da nam razjasne pojmove, stvaraju još veću pomutnju oko problema koji je već sam po sebi složen, a koji se tiče izuma i prvenstva dviju starih slavenskih azbuka: glagoljice i ćirilice.

Prvi odlomak crnorisca Hrabra o obrani slavenskoga pisma *O pismeneh̃* (X st.) izvještava nas da, dok su još bili pogani, Slaveni nisu imali azbučnih slova, već su se služili crtama i urezima pomoću kojih su brojili i proricali. Postojao je, znači, ipak neki vid abecede koji je imao točno određene svrhe, takozvani ezoterični alfabet kojim su se sigurno služili šamani. Alfabet je izrazito religijski čin, povlastica svećeničkog staleža. Sjetimo se hijeratskoga pisma (vidi *ἱερατικὸς* koji se tiče svetih stvari) u starom Egiptu, indijskog *brāhmī*, *devanāgarī* lipī i drugih.

Crtama i urezima, o kojima govori Hrabar i od kojih nije ništa ostalo ili se ono što je ostalo ne dā dešifrirati (ali ni ogamski piktskog jezika ne dā se dešifrirati!), može se približiti ogamsko pismo (oko 300 nadgrobnih natpisa iz V i VI. st. u jugozapadnoj Irskoj, Engleskoj, Škotskoj, Wallesu i na otoku Man, na najstarijem irskom i nedešifriranom piktskom jeziku). Zanimljivo je da osim te moguće zajed-

ničke osobine alfabeta sastavljenoga od crta, slavenski i staroirski imaju zajedničke riječi istog podrijetla, te istu strukturu kako korjenitu tako i sufikslnu, kao npr. *tatb*, st. irs. *táith* < **ta-ti-*, dok sanskrtski jezik ima *tāyú-* s različitim sufiksom kojemu odgovara staroslavenski prilog *taj* ako se izvodi iz **tāyu-*. Ovo obilježje može potvrditi da su Slaveni i Kelti u jednom izvjesnom periodu svoje povijesti (u jednoj zajedničkoj epohi) imali čvrste recipročne veze.

Slijedi odlomak iz *Žitija Konstantinova VIII*,¹⁵ koji zbuñuje i ozbiljno začuñuje. Zaustavivši se na svom putu k Hazarima u Hersonu, osim što je želeći da upozna nove jezike ovladao samaritanskim govorom, Konstantin je pronašao kopiju *Evandjelja* i *Psaltira* pisanu ruskim pismom, te tamo upoznao nekog čovjeka koji je znao taj jezik i njime govorio, a on je sve razumio, te je prilagodivši značenje tih riječi svom govoru analizirao pismo, vokale i konsonante, pa je, pošto se pomolio Bogu, brzo počeo čitati i govoriti ruski.

Ovaj uistinu zbuñujući odlomak izazvao je vrlo podvojena mišljenja. Učenjaci kao Vaillant i Jakobson misle da se tu radi o jednom 'metatetičnom' pisanju zbog premještanja slogova gdje *rus ky* stoji najvjerojatnije za *sursky* (tj. *sirski*). Jedni slavisti smatraju da se radi o gotškome pismu, drugi opet o samaritanskome, neki su naprotiv doveli u sumnju autentičnost odlomka smatrajući ga naknadnim umetanjem. Najuporniji pobornici njegove izvornosti pa i srčani branitelji ruskoga pisma bili su, naravno, neki ruski filolozi, među kojima se smatra najoštroumnijim N. K. Nikolsky sa svojom raspravom *К вопросу о русских писменах* koja se pojavila u *Известия по русскому языку и словесности*, Akademija Nauk I (1928), 1-37. On je nastojao dokazati da jezik na kojem je pisano *Evandjelje* koje je Konstantin pronašao 861. god. nije mogao biti ništa drugo nego slavenski govor, budući da je Konstantinu u prvi mah moglo biti teško interpretirati znakove rukopisa, ali mu nije bilo teško razumjeti jezik koji je mogao usporediti sa svojim jezikom (*svojei besědě prikladaje*), tj. sa slavenskim dijalektom iz Makedonije.

Postojanje ruskih uporišta na Krimu u IX st. Vernadsky (*The origins of Russia*, Oxford 1959, 232-235) uopće ne dovodi u pitanje, dapače, neke od tih naseobina mogle su postojati u još starije doba u vrijeme sjedinjenja Rusa s Alanima. Ali ako i zanemarimo ovu mogućnost, neosporno je da se izvjestan kontingent Rusa bio utvrdio na Krimu već krajem VIII st., jer je oko 790 god. Surož (stari Sugdaea, današnji Sudak) na Krimu bio napadnut od Rusa.

Iz *Žitija Sv. Stefana* iz Suroža (*Žitie Stefana ispovednika*, ep. Surožskago) doznajemo o obraćenju na kršćanstvo ruskog kneza koji je vodio navalu na grad Surož. Izvjestan broj Rusa slijedio je njegov primjer, tako da su oni, koji su se smjestili na Krimu, nužno došli pod utjecaj svojih susjeda kršćana Grka i Gota. Vjerski obredi, u kojima su Rusi sudjelovali, služili su se na grčkome i gotškome, već prema određenom lokalitetu. Moguće je, međutim, da su Rusi u izvjesnom

periodu htjeli i mogli osnovati vlastite crkve služeći se u liturgiji svojim jezikom. Kao posljedica toga prijevod *Evandjelja* postao je prijekom potrebom. Nije nemoguće da su ga priredili, ali o svemu tome ostaje nam samo vrlo diskutabilna vijest.

Što se alfabeta tiče, nije nam poznato kakve je znakove imalo 'rusko' pismo. Prema Vernadskome taj bi se termin mogao odnositi kako na etnonim (tj. naziv naroda) tako i na arijsku riječ: st. ind. *rocá-* 'sjajan, blistav', *rúci-* 'svjetlost, blistavost', avest. *raočah* - 'svjetlo, naročito nebesko', st. ind. *rukṣa-*, avest. *raoxšna* - 'blistav', te bi mogao označavati prosvjetljeni alfabet (= *ruxškija pis'mena*) ili nadahnuti (inspirirani) alfabet.

Za takvo zgodno i privlačno razmišljanje nedostaju međutim čvrste argumentacije koje bi se temeljile na konkretnim dokazima. Da li je moguće da nam je od cijelog *Evandjelja* i *Psalterija* ostala samo ova vijest i ništa drugo? O tome nema nikakvih bilježaka u kasnijim tekstovima, i nema ni jednoga spisa iz kasnijih stoljeća u kojemu bismo eventualno našli neki odlomak ili čitanje iz *Evandjelja* ili *Psaltira*, dok nam o djelu Ćirila i Metodija i njihovih učenika, osim *Marijinskoga* i *Zografskoga* kodeksa iz X-XI st., koji su naravno prijepisi ranijih kodeksa, ostaje bogatstvo vijesti. Stoga je teško prihvatiti tezu o tri alfabeta kao što predlaže Vernadski.

Treći nam odlomak pruža prvi povijesni podatak, prvo svjedočanstvo o rađanju pisane književnosti kod Slavena, prijevodne književnosti koja udara temelje i za budući razvoj književnoga stvaralaštva svjetovnoga karaktera.

Naravno postojala je već umjetnička književna baština koja se usmeno prenosila (npr. narodne pjesme i ruske biline) jednako kao i kod drugih naroda. I Veda i Homerovi spjevovi sve do njihova pismena bilježenja bili su usmeno predavani iz generacije u generaciju. Kao i drugi narodi, i slavenska su plemena imala svoje junake, kojih su se junačka djela prenosila usmeno kroz stoljeća.

Zatim je Konstantin uz božju pomoć složio azbučna slova, te pošto je preveo jedan dio Svetog Pisma, ponio ga je sa sobom Rastislavu zajedno s carevim pismom: *bogъ [...] javl' b buk' vŷ vŷ vašb jezykъ, jehože ne bĕ isprŷva bylo [...] da i vyi prič'te te se velikyhъ jezycĕh', slavetъ boga svoimъ jezykomъ.* (Ž K XIV, 16).

Nažalost iz *Žitija Konstantinova* ne razabiremo koju je azbuku složio Konstantin niti kakve su osobine njegove azbuke. Stoga se još diskutira kojoj od dviju azbuka treba dati prioritet. Veliki broj ruskih učenjaka (Istrin, Vernadski i drugi) pristali su uz verziju ćirilске azbuke tvrdeći da ista, već i zbog samog imena koje nosi, dokazuje da je Ćirilovo djelo, dočim drugi, među koje ubrajamo velikog hrvatskog filologa V. Jagića, uopće ne sumnjaju u podrijetlo glagoljice koja se pripisuje Konstantinu.

Razmotrimo sada razloge koji, po mome mišljenju, govore za to da je glagoljica nastala prije ćirilice. U prvom redu svi su najstariji kodeksi: *Marijinsko evan-*

*delje, Zografsko evanđelje, Asemanijevo evanđelje, Sinajski psaltir, Sinajski euholo-
gij, Kijevski listići i Kločev glagoljaš* došli do nas na glagoljici, dok ostali, pisani
ćirilicom, tj. *Savina knjiga* i *Suprasaljski zbornik*, odaju osjetljivo manje arhaičan
jezični aspekt, te donose, kao što je slučaj u *Suprasaljskom zborniku*, neke od-
lomke koji su bez dvojbe prepisani iz nekoga prethodnoga glagoljskog rukopisa.
Uz to u ćirilskim je palimpsestima vidljivo da je ispod ostruganog teksta prethodni
bio pisan glagoljicom.

Osim toga ćirilica je dokumentirana i na natpisima: 1. natpis nađen na ruše-
vinama crkve bugarskoga cara Simeona (s kraja IX st.) iznad kojega se nalazi i
jedan glagoljski zapis; 2. ćirilski natpis iz Dobrudže g. 943; 3. natpis cara Samuila
na jednom nadgrobnom kamenu datiran 993. Na temelju tih podataka mogli bi-
smo zaključiti da se ćirilica, koja je nastala prema grčkoj uncijali, upotrebljavala
uglavnom u svjetovne svrhe. Majuskulna je naime abeceda neprikladna za cilj
koji si je postavio Konstantin, tj. da prevede knjige koje su trebale služiti za li-
turgiju.

Konstantin hartofilaks (tj. arhivar) u Sv. Sofiji shvatio je korisnost jednog brzog
pisma kao što je glagoljica, koja je po mišljenju nekih učenjaka stvorena po uzoru
na grčku minuskulu IX st. I Wulfila (IV st.) bio je prisiljen stvoriti kurzivni alfabet,
napuštajući runski koji je bio alfabet natpisâ, neprikladan za cilj koji si je postavio.
Što naknadno upada u oči, jest konstatacija da je pismo, koje je u početku bilo
namijenjeno za isključivo religiozne svrhe, dobilo naziv koji ga u potpunosti kvali-
ficira; zvalo se i popovica (Priesterschrift), upravo kao gruzijsko *ħucuri c'erili*
(Priesterschrift) upotrijebljeno za Sv. Pismo i liturgijske knjige, nasuprot *mħedruli*
c'erili (Kriegerschrift, bürgerliche Schrift) abecedi u svjetovne svrhe za profanu
upotrebu (vidi F. Zorell, *Grammatik zur altgeorgischen Bibelübersetzung*, Roma
1930, 11). Mislim da je isti slučaj bio u početku s glagoljicom i ćirilicom, koja je
najbolje dokumentirana na natpisima.

Kao još jedan dokaz u prilog ovoj tezi mogla bi se, prema našem mišljenju,
smatrati činjenica da je kod katolika glagoljica bila u upotrebi i nakon crkvenog
raskola, dok je kod pravoslavaca prevladavala ćirilica. Kao dokaz za ovu pretpostav-
ku navest ćemo još koji primjer: *estrangelo* kod Siraca, tj. sirska pismo, kojim se
pisalo do raskola jakobita i nestorijanaca (razvilo se u I st.; na njemu postoji boga-
ta starokršćanska literatura). Možemo zatim navesti Indijce hinduiste koji nisu pot-
pali pod islam, a koji čuvaju devanāgarī alfabet., dočim su Pakistanci, koji su pri-
hvatili islam, prihvatili i arapsko pismo (razlike između hindī i urdū u morfologiji
su neznatne). Isto se dogodilo s Irancima, s Afganistancima i s islamiziranim Tur-
cima. Neko vrijeme su se arapskim pismom služili čak i Hrvati u Bosni i Hercegovini
koji su prešli na islam (arebica).

Nakon ovoga što je izneseno, čini se opravdanim smatrati glagoljicu prvim slavenskim pismom stvorenim upravo u liturgijske svrhe još prije nego se bizantska crkva otcijepila od Rima i prije nego su Srbi, Bugari i Rusi pristali uz istočnu crkvu. I Rumunji (ne Slaveni), koji su potpali pod istočnu vjersku shizmatičnu sferu, prihvatili su ćirilsku azbuku, koja je bila na vrhuncu sve do 1860. god., tj. do vremena rumunjskog Preporoda.

Sažetak

Zastupa se teza o prvenstvu glagoljske azbuke u odnosu na ćirilsku azbuku na temelju sljedećih podataka:

- 1) svjedočenje najstarijih kodeksa (*Marijinsko evanđelje, Zografsko evanđelje, Asemanovo evanđelje, Sinajski psaltir* i dr.); ;
- 2) očiglednost znatno manje arhaičnog aspekta jezika u *Savinoj knjizi* i u *Suprasalskom zborniku*, koji sadrži nekoliko odlomaka koji su sigurno prepisani iz jednog starijeg glagoljskog rukopisa;
- 3) postojanje ćirilskih palimpsesta koji, ispod ostruganog teksta, pokazuju pret hodno glagoljsko pismo;
- 4) upotreba ćirilice za eminentno svjetovne svrhe i za natpise;
- 5) podobnost glagoljice (u jednakoj mjeri u kojoj je ima i grčka minuskula iz koje ona proizlazi) za brzo pisanje u odnosu na ćirilicu (koja je sva majuskulna, a proizašla je iz grčke uncijale) koja nije u dovoljnoj mjeri adekvatna cilju što ga je sebi postavio Konstantin: da prevede i prepíše knjige za upotrebu u bogoslužju.

Osim ovih razmatranja, ne valja zanemariti činjenice:

- a) da je glagoljsko pismo, na početku vezano uz eminentno religiozne svrhe, bilo zvano »*popovica*« (jednako kao gruzijsko pismo »*ħucuri c'erili*«);
- b) glagoljica se zadržala kod katolika i poslije raskola, dok je kod pravoslavaca prevladalo prihvaćanje ćirilice.

Upozoravamo na analogni fenomen kod Indijaca hinduista koji su sačuvali pismo devanāgarī, dok su islamizirani Pakistanci preuzeli arapsko pismo. I oni bosansko-hercegovački Hrvati koji su prešli na islam upotrebljavali su, u jednom određenom razdoblju, arapsko pismo (arebica).

Ne izgleda, prema tome, da je neumjesno misliti da je glagoljica prva slavenska azbuka, azbuka stvorena upravo za liturgijsku upotrebu prije odvajanja Istočne crkve od Rima.

Riassunto

REFLESSIONI SUGLI ANTICHI ALFABETI SLAVI

Si sostiene la tesi della priorità dell'alfabeto glagolitico rispetto a quello cirillico in base ai dati seguenti:

- 1) la testimonianza dei codici più antichi (*Marijinsko evanđelje*, *Zografsko evanđelje*, *Asemanovo evanđelje*, *Sinajski psaltir* i dr.);
- 2) l'evidenza di un aspetto sensibilmente meno arcaico della lingua nella *Savina knjiga* e nel *Suprasalski zbornik*, che riporta alcuni brani sicuramente ricopiati da un precedente manoscritto glagolitico;
- 3) l'indizio dei palinsesti in cirillico che, sotto la raschiatura, mostrano una precedente scrittura glagolitica;
- 4) l'uso del cirillico per scopi eminentemente profani e per le iscrizioni;
- 5) la scorrevolezza della scrittura glagolitica al pari del minuscolo greco del sec. IX (da cui deriva) rispetto al cirillico (tutto maiuscolo), derivato dall'onciale greco, poco adatto al fine prefissosi da Costantino di tradurre e trascrivere i volumi che dovevano servire alla liturgia.

Oltre a queste considerazioni, non va trascurato il fatto che:

- a) la scrittura glagolitica, adibita inizialmente a fini eminentemente religiosi, fu chiamata »*popovica*« esattamente come la georgiana »*hucuri c'erili*«;
- b) il glagolitico si mantenne presso i Cattolici anche dopo lo scisma d'Oriente, mentre presso gli Ortodossi prevalse l'assunzione del cirillico.

Con una comparazione analoga si pensi agl'Indiani induisti che conservano la scrittura devanāgarī, mentre i Pachistani islamizzati hanno adottato l'alfabeto arabo. Anche i Croati della Bosnia-Erzegovina, passati all'Islam, usarono per un certo periodo l'alfabeto arabo (arebica).

Non sembra pertanto incoerente pensare che il primo alfabeto slavo sia stato quello glagolitico, un alfabeto creato per l'uso propriamente liturgico prima del distacco della Chiesa d'Oriente da quella di Roma.

Izvorni znanstveni članak

Primito: 25. travnja 1986.

Autor: Giuseppe Fermeiglia

Università - degli Studi di Milano